

Review and Analysis of the Novel "Suvashun" by Simin Daneshvar from the Perspective of Social Constructionism

Manouchehr Joukar^{*}, Ghodratollah Zarouni^{}**

Sara Baharvand^{*}**

Abstract

The novel's world serves as a multifaceted reflection of various aspects of existence. In the realm of literature, writers frequently encapsulate and express social and political concepts through their works. One of the prominent works in Persian literature is "Suvashun" by Simin Daneshvar which with its comprehensive scope and profound portrayal of events and characters make it a viable choice for examination and academic exploration through the lens of social Constructionism. The aim of composing this article is to scrutinize and evaluate the political and social interactions depicted in this novel through the lens of social constructivism to illustrate how we can interpret the underlying themes of the work utilizing a constructivist perspective as this viewpoint possesses significant potential for elucidating and comprehending the fictional elements of this literary piece and exhibit its various dimensions. For this purpose, we will first determine the attitude of Daneshvar as a prominent writer about reality with a constructivist reading, and then we will clarify how he has benefited from social issues in Suvashun. The components of gender, power relations, family, social environment, and religion have been thoroughly examined through the lens of Constructionism. The findings

^{*} Associate Professor of Persian Language and Literature, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran
(Corresponding Author), gol.joukar@gmail.com

^{**} Assistant Professor of Persian Language and Literature, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran, gh_zarouni@yahoo.com

^{***} Ph.D. Student of Persian Language and Literature, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran, baharvand.sara1986@gmail.com

Date received: 13/03/2024, Date of acceptance: 24/04/2024

of this study demonstrate that the political and social events in the novel *Suvashon*, as representatives of social and political realities in society, have a significant impact on the characters and the story. This analysis contributes to a deeper understanding of the relationship between literature and social and political realities and highlights the role of social Constructionism in the analysis of these events.

Keywords: Social-constructionism, Analysis, *Suvashon*, Daneshvar, Iranian Society.

introduction

Social Constructionism is an approach that has been widely employed in numerous academic disciplines, such as psychology, sociology, philosophy, and literature. According to this approach, knowledge, meaning, and truth are understood to be socially constructed, and the structure of knowledge is influenced by social connections. They believe that all these social and individual actions are human creations and artifacts grounded in history, culture, and society and since these processes are subject to variability, the resulting reality is likewise variable. In fact, they do not deny human creations, rather, it serves to emphasize the constructed nature of tangible realities such as cultural practices and economic disparities, as well as intangible aspects like emotional articulations of familial dynamic which have become an institution or a habit as a result of repetition occurrences are products of construction. From the perspective of constructivism everything should be challenged and the mental and semantic deposits should be destroyed. In other words, they seek to discover the reality of how these things and phenomena are constructed and what is behind them?

Since social constructivism is a critical approach, its foremost concern lies in highlighting the ways through which we perceive and construct our reality and the analysis of literary works through this perspective unveils the hidden truths beneath their outer layers, exposing the depths of these texts. "The novel *Suvashun* stands out as a significant contemporary piece of fiction, characterized by its linguistic prowess and profound storytelling. Addressing pivotal social and cultural themes, a closer examination of this novel from a social constructivist viewpoint can offer fresh insights into its portrayal of the societal dynamics."

Materials & Methods

Given that social constructivism intertwines with a critical approach and inherently concerns itself with society and the environment, this research endeavors to employ

3 Abstract

the library study method and the descriptive-analytical method. Our initial step involves scrutinizing and documenting pertinent evidence and concepts from Suvashun's novel, following which we will assess and analyze these findings through the lens of social constructivism.

Discussion & Result

A constructivist reading of narrative texts refers to a literary and analytical approach in which the narrative text is regarded as a dynamic and multilayered structure. This approach focuses on the structuring of narrative elements, characters, setting, and events, emphasizing their impact on the audience's understanding and interpretation . Based on the theory of social constructivism in prominent literary works of each period or era, it can be argued that literary works, rather than directly reflecting social realities, actively construct these realities through their narrative structures. From a constructivist perspective, Simin Daneshvar's works, particularly the novel Suvashun, effectively address social conditions, including the role of women, patriarchy, ethnic and familial relationships, and the presence of foreign powers in Iran. In Suvashun, Daneshvar illustrates how Iranian society's social conditions evolve under the influence of historical, cultural, and political events.

Conclusion

The narrative of Suvashun stands as a notable exemplar for examination through the lens of social constructivism. Gender, power dynamics, familial structures, societal influences, and religious elements constitute the facets scrutinized in this investigation, viewed through a constructivist framework. When it comes to gender, it must be acknowledged that gender disparities and prevailing social roles within society stem from the impact of intricate social and cultural dynamics. Suvashun's novel portrays Zari as a symbol of freedom and a strong commitment to family values. Initially, she adopts a conservative approach to safeguard her family's well-being. However, following the tragic demise of her husband, Yusuf, a figure synonymous with genuineness, intellect, advocacy for justice, and support for the underprivileged, Zari undergoes a transformation. She emerges as a vocal advocate for social change, embracing the role of a passionate social activist. In light of the social milieu and environmental factors shaping her circumstances, Zari emerges from a state of passivity to assume an active role within the social sphere as a woman. In Suvashun's novel, the act of swearing to Hazrat Abbas by Joseph's

shepherd, like many other events in the story, can be considered as a symbolic element in the process of constructing meaning and interpreting reality. This gesture may serve as a symbol of deeply held beliefs and values that guide individuals in their pursuit of truth and enlightenment. Lying is a social construct created by individuals in society that has an impact on relationships and social realities. Factors such as culture, values, attitudes, and social conditions can play an important role in the formation and spread of lies. In this novel, Zari resorts to lies in the story of giving Khosrow's horse to the ruler's daughter, employing this gesture as a pre-emptive measure to avert a perceived future outcome. Zari's skepticism in this text stemming from his critique and analysis of social structures and values, as well as his criticisms and cultural and social background, may influence his decisions and actions. With statements of herself, Zari shows that she recognizes fear, inefficiency, and softness as her qualities and needs to justify these qualities. The exchange of perspectives between Zari and Yusuf shows that fear and doubt are normal in life decisions, especially when we are faced with change, and social connection can also play an important role in influencing one's decisions. This story vividly illustrates the profound impact of power distribution within societies, unveiling how power can create different realities that cause a variety of effects on social behaviors and communication.

Bibliography

- Anzali, Ataullah. (2005), "Structuralism and Ibn Arabi's Theory of True Belief." *Quarterly Journal of New Religious Thought*, no. 2, pp. 39-58. [In Persian]
- Berr, Vivienne. (2019). *Social Constructionism*. Translated by Ashkan Salehi. Tehran: Ney Publishing. [In Persian]
- Peter and Thomas Lockman (2020), *The Social Construction of Reality*, Translated by Fariborz Majidi, Fourth Edition, Tehran: Scientific and Cultural Publications. [In Persian]
- Borhan, Behzad et al. (2019), "A Structural Explanation of the Contrast between Nirvana and Fana", *Persian Literature Quarterly*, Vol. 9, No. 23. [In Persian]
- Khoshkjan, Zahra (2020), "Social Constructionism and the Problem of Meaning," Tehran: Kavir Publishing. [In Persian]
- Daneshvar, S. (2021). *Suvashon* (29th ed.). Tehran, Iran: Kharazmi Publishing. [In Persian]
- Daeizadeh Jelodar, Amin & Ghanbari, Bita (2016) Sociological analysis of Simin Daneshvar's works, *Cultural Research Society*, Year 7, Winter 2015, Number 4. pp. 157-131. [In Persian]
- Robbigton, Earl & Weinberg, Martin (2011), *Theoretical Approaches to Social Issues*, Translated by Rahmatullah Sadegh Sarvestani, Tehran: University of Tehran Press. [In Persian]

5 Abstract

- Rahmanzadeh, Taghi, and Larijani, Arezoo. (2022) "Sociological Analysis of Women's Social Capital in the Novel of Souvshon Based on Bourdieu's Theory." *Quarterly Journal of Cultural Sociological Studies*, vol. 8, no. 1, pp. 1-20. [In Persian]
- Ranjbar, Ebrahim. (2012), "Symbolic Aspects of the Novel Suvshon." *Journal of Literary Techniques*, vol. 4, no. 1, pp. 93-106. [In Persian]
- Ritters, George. (2014), *Sociological Theories*. Translated by Houshang Nayeibi, Ney Publishing, Tehran. [In Persian]
- Sarkani, Zohreh. (2018), "Sociology of the Novel Sovshun (Reflection of Social Components in the Essay and Development of the Novel Sovshun)." *Ormazd Research Journal*, vol. 11, no. 45, pp. 143-171. [In Persian]
- Sarmashghi, Fatemeh. (2018), *Suvshon: Mirror of the Times: Introduction to Literary Sociology and Sociological Analysis of Suvshon*. Scientific and Cultural Publications, Tehran. [In Persian]
- Sheikheh, Reza, Masoud Safaei Moghaddam, Mohammad Jafar Pakseresht, and Mansour Marashi. (2020), "An Analytical Study of the Foundations of the Social Constructionism Approach." *Quarterly Journal of Methodology of Humanities*, vol. 26, no. 103, pp. 39-55. [In Persian]
- Sadeghi Mohsenabad, Hashem. (2016) "The Novel is an Objective Reality or a Fabrication? A Study of Realistic Techniques in the First Persian Novels." *Quarterly Journal of Literary Criticism*, vol. 9, no. 35, Autumn pp. 53-70. [In Persian]
- Kowsari, Masoud. (2000) *Reflections on the Sociology of Literature*. Center for the Recognition of Islam and Iran, Tehran. [In Persian]
- Cohen, Bruce. (2004) *Fundamentals of Sociology*. Translated by Gholam Abbas Tavassoli and Reza Fazel, Samt, Tehran, 383. [In Persian]
- Gorgan, Kenneth J., and Mary Gorgan. (2015) *Social Construction: An Invitation to Dialogue*. Translated by Fatemeh Javdan, Science and Technology Publishing, Tehran. [In Persian]
- Luzik, Daniel. (2009) *A New Approach to the Analysis of Social Problems*. Translated by Saeed Moeidfard, Science and Technology Publishing, Tehran. [In Persian]
- Najafzadeh, Mehdi. (2013) *Narrative Reading of the Decay of European Feudalism in the Literature of the Victorian Period with an Emphasis on the Text of Windy Heights*. *Journal of Political and International Approaches*, no. 34, pp. 139-159. [In Persian]
- Naqibzadeh, Ahmad, and Zahra Khoshkjan. (2013) "Social Action from the Perspective of Meaning and Social Constructivism." *International Relations Research Quarterly*, vol. 3, no. 7, pp. 9-35. [In Persian]
- Helperin, John (2007), *Novel Theory in Novel Theories*. Translated by Hossein Payandeh, Niloofar, Tehran. [In Persian]
- Jorgensen, Marianne, and Louise Phillips. (2021) *Theory and Method in Discourse Analysis*. Translated by Hadi Jalili, Ney Publishing, Tehran. [In Persian]

بررسی و تحلیل رمان سووشون سیمین دانشور بر اساس دیدگاه برساخت‌گرایی اجتماعی

منوچهر جوکار*

قدرت اله ضرونی**، سارا بهاروند***

چکیده

دنیای رمان، دنیای بازتاب جوانب مختلف زندگی است. نویسندگان در این عرصه اغلب به تجسم مفاهیم اجتماعی و سیاسی می‌پردازند. یکی از رمان‌های برجسته فارسی، سووشون سیمین دانشور است که با گستره و عمقی که در توصیف رخدادها و شخصیت‌ها دارد، گزینه مناسبی برای تحلیل و بررسی از منظر برساخت‌گرایی اجتماعی (Social constructionism) است. هدف از نگارش این مقاله، بررسی و تحلیل ارتباطات سیاسی و اجتماعی در این رمان، براساس رویکرد برساخت‌گرایی اجتماعی است تا نشان داده شود که چگونه با خوانشی برساخت‌گرایانه می‌توان به لایه‌های زیرین اثر نزدیک شد؛ چرا که این دیدگاه، می‌تواند نقش به‌سزایی در تفسیر و درک عناصر داستانی این اثر ایفا کند و ابعاد گوناگون آن را به معرض نمایش بگذارد. بدین منظور نخست نحوه نگارش دانشور را به عنوان یک نویسنده برجسته در مورد واقعیت و با خوانش برساخت‌گرایانه مشخص می‌کنیم؛ سپس روشن می‌سازیم او چگونه از مسائل اجتماعی در سووشون بهره برده است. عناصر جنسیت، روابط قدرت، خانواده، محیط اجتماع و دین مؤلفه‌هایی هستند که از منظر برساخت‌گرایی بررسی شده‌اند؛ دستاوردهای این پژوهش نشان می‌دهد که رخدادهای سیاسی و اجتماعی در رمان سووشون، به‌عنوان نماینده‌هایی از واقعیت‌های

* دانشیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران (نویسنده مسئول)،
gol.joukar@gmail.com

** استادیار زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران،
gh_zarouni@yahoo.com

*** دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران،
baharvand.sara1986@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۲۳، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۰۴

اجتماعی و سیاسی در جامعه، تأثیر قابل‌توجهی بر شخصیت‌ها و داستان دارند. این تحلیل، به درک عمیق‌تری از ارتباط بین ادبیات و واقعیت‌های اجتماعی و سیاسی کمک می‌کند و نقش برساخت‌گرایی اجتماعی در تحلیل این رخدادها را برجسته‌تر می‌کند.

کلیدواژه‌ها: برساخت‌گرایی اجتماعی، سووشون، سیمین دانشور.

۱. مقدمه

برساخت‌گرایی اجتماعی (Social constructionism) رویکردی است که در حوزه‌های مختلف از جمله، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، فلسفه و حتی ادبیات به‌کار گرفته می‌شود. بر اساس این رویکرد، دانش، معنا و حقیقت به‌صورت اجتماعی ساخته می‌شوند و ارتباطات اجتماعی بر ساختار دانش تأثیر می‌گذارند. برساخت‌گرایی اجتماعی را می‌توان نگاهی عمیق و شگفت‌انگیز به جوانب اجتماعی زندگی تعریف کرد. مهم‌ترین سخن انتقادی این رویکرد، تأکید بر نحوه نگاه ما به واقعیت است. برساخت‌گرایان واقعیت را بدیهی تلقی نمی‌کنند؛ بلکه آن را نوعی تکرار شدن رفتار، عادت‌واره و یا باوری خاص در جامعه تلقی می‌کنند که ما به خطا آن را بدیهی و تکرار شونده و ثابت می‌پنداریم. آنها بر این باورند که تمام این امور و کنش‌های اجتماعی و فردی، ساخته‌ها و مصنوعات بشر هستند و ریشه در تاریخ، فرهنگ و اجتماع دارند و از آن‌جا که این فرایندها متغیر هستند، واقعیتی که برمی‌سازند نیز متغیر است. در واقع، آن‌ها ساخته‌های بشر را انکار نمی‌کنند؛ اما این واقعیت را گوشزد می‌کنند که این امور واقعی (از رسوم و سنت‌ها گرفته تا فقر و ثروت و نحوه ابراز احساسات ما نسبت به رابطه پدر و فرزندی و ...) که در اثر تکرار تبدیل به نهاد و یا عادت‌واره شده‌اند، خود، برساخته‌اند. از نظر برساخت‌گرایان باید همه چیز را به چالش کشید و رسوب‌های ذهنی و معنایی را ویران کرد؛ به عبارت دیگر، آن‌ها به دنبال کشف این واقعیت هستند که این امور و پدیده‌ها چگونه برساخته شده‌اند و پس پرده آن‌ها چیست؟ از آن‌جایی که برساخت‌گرایی اجتماعی یک رویکرد انتقادی است و مهم‌ترین مسئله آن تأکید بر نحوه نگرش ما نسبت به واقعیت است، مطالعه متون ادبی بر اساس این دیدگاه می‌تواند واقعیت‌های موجود در پس لایه‌های ظاهری آثار ادبی را نشان دهد. یکی از آثار داستانی برجسته معاصر رمان سووشون است که با غنای زبانی و عمق داستانی خود، موضوعات اجتماعی و فرهنگی مهمی را مطرح می‌کند؛ بنابراین تحلیل این رمان از منظر

بررسی و تحلیل رمان سووشون سیمین دانشور ... (منوچهر جوکار و دیگران) ۹

برساخت‌گرایی اجتماعی، می‌تواند پرتوی تازه به این رمان بیفکند و ارتباط آن را با محیط اجتماعی بهتر و بیشتر نشان دهد.

۱.۱ سوالات پژوهش

۱. سیمین دانشور در رمان سووشون، واقعیت را چگونه دیده و توصیف کرده است؟
۲. چگونه می‌توان بر اساس رویکرد برساخت‌گرایی اجتماعی، شخصیت‌ها و رخداد‌های سووشون را تحلیل و بررسی کرد.

۲.۱ روش پژوهش

با توجه به اینکه برساخت‌گرایی اجتماعی با رویکردی انتقادی همراه است و طبعاً با اجتماع و محیط سرو کار دارد، ما در این پژوهش با استفاده از شیوه مطالعه کتابخانه‌ای و روش توصیفی - تحلیلی نخست به مطالعه و یادداشت‌برداری شواهد و نکات لازم از رمان سووشون می‌پردازیم؛ سپس به بررسی و تحلیل این شواهد براساس دیدگاه برساخت‌گرایی اجتماعی خواهیم پرداخت.

۲. پیشینه پژوهش

تا جایی که نگارندگان جستجو کرده‌اند، رویکرد برساخت‌گرایی اجتماعی در حوزه ادبیات و به‌ویژه ادبیات داستانی فارسی چندان به کار گرفته نشده و بیشتر مطالعاتی که در این حوزه صورت گرفته، مربوط به جامعه‌شناسی است. درباره مبانی نظری این رویکرد آثاری وجود دارد که ما در این پژوهش از آن‌ها بهره برده و به آن‌ها استناد کرده‌ایم؛ کتبی مانند *برساخت‌گرایی اجتماعی* (۱۳۹۴) اثر ویوین بر، ترجمه اشکان صالحی و کتاب *برساخت‌گرایی اجتماعی و مسئله معنا* (۱۳۹۹) اثر زهرا خشک جان؛ این دو کتاب هرچند به رویکرد برساخت‌گرایی اجتماعی پرداخته‌اند، اما، متون ادبی و داستانی موضوع آن‌ها نبوده است. در حوزه مقاله نیز مقالاتی مانند «بررسی تحلیلی مبانی رویکرد برساخت‌گرایی اجتماعی» (۱۳۹۹) نوشته رضا شیخه و دیگران به تعریف برساخت‌گرایی اجتماعی پرداخته و سپس به تفاوت آن با سازنده‌گرایی توجه کرده و در نهایت به تحلیل مبانی این رویکرد پرداخته‌اند. احمد نقیب‌زاده و زهرا خشک جان نیز در مقاله‌ای تحت عنوان «کنش اجتماعی از نظر معنا و برساخت‌گرایی اجتماعی» (۱۳۹۱) در بحثی فشرده به معرفی برساخت‌گرایی

به‌عنوان یک رویکرد و روش پژوهش در علوم اجتماعی و سیاسی پرداخته‌اند. همچنین چند مقاله با رویکرد برساخت‌گرایی در مطالعات عرفان اسلامی در پژوهش‌های فارسی به شرح زیر نوشته شده است که هرچند با موضوع این مقاله ارتباطی ندارند؛ اما به خاطر کاربست نظریه برساخت‌گرایی در موضوعات غیرجامعه‌شناسی، معرفی برخی از آن‌ها خالی از لطف نیست: اولین مقاله با عنوان «ساخت‌گرایی، سنت و عرفان: پژوهشی در زمینه‌مندی تجربه عرفانی» (۱۳۸۳) نوشته عطا انزلی، بهزاد برهان و علیرضا جاجیان‌نژاد و دومین مقاله از همین نویسندگان با عنوان «تبیین ساخت‌گرا از تباین نیروانا و فنا» (۱۳۹۸) که با رویکردی ساخت‌گرا به عرفان اسلامی و تحلیل تجربه نیروانا و فنا در عرفان هندی و اسلامی می‌پردازند. معین کاظمی‌فر نیز در مقالاتی تحت عنوان «روزبهران و عشق به زیبارویان: تحلیل ساخت‌گرایانه تجربه‌های عرفانی روزبهران» (۱۳۹۸) و «تحلیل رابطه مکاشفه و استعاره از منظر ساخت‌گرایی؛ مطالعه موردی: ایماژ «عروس» در آثار روزبهران» (۱۴۰۱) با کاربست نظریه برساخت‌گرایی با تحلیل عشق روزبهران به زیبارویان و همچنین با رویکرد ساخت‌گرایی به نقش کلان استعاره شناختی «عروس» در آثار روزبهران پرداخته است. در خصوص رمان سووشون تا کنون پژوهشی با این رویکرد صورت نگرفته است؛ اما در حوزه‌های مرتبط با برساخت‌گرایی مانند جامعه‌شناسی، در مورد آثار دانشور کارهایی صورت گرفته است؛ آثاری مانند «بازتاب مؤلفه‌های اجتماعی در انشا و تکوین رمان سووشون» (۱۳۹۷) نوشته زهرا سرکانی، سووشون، آینه روزگار: آشنایی با جامعه‌شناسی ادبی و تحلیل جامعه‌شناختی سووشون (۱۳۹۷) نوشته فاطمه سرمشقی و «تحلیل جامعه‌شناختی سرمایه اجتماعی زنان در رمان سووشون بر اساس نظریه بوردیو» (۱۴۰۱) نوشته تقی رحمان زاده و آرزو لاریجانی، از جمله آثاری هستند که با رویکرد جامعه‌شناسی به سووشون پرداخته‌اند.

۳. چارچوب نظری پژوهش

برساخت‌گرایی اجتماعی یا سازه‌گرایی اجتماعی یک تئوری جامعه‌شناسی شناختی است که در سال ۱۹۶۶ برگر و لاکمن در کتاب *ساخت اجتماعی واقعیت (The Social Construction of Reality)* آن را مطرح کردند. (برگر و لاکمن، ۱۳۷۵). این کتاب را وام‌دار مکتب تعامل‌گرایی نمادین دانسته‌اند، مکتبی که جورج هربرت مید در دانشگاه شیکاگو آن را پایه‌گذاری کرد «اساس دیدگاه تعامل‌گرایی نمادین، این است که ما انسان‌ها، هویت‌های

خودمان و دیگران را با برخوردهای روزمره با یکدیگر و در روند تعامل اجتماعی بر می‌سازیم» (بر، ۱۳۹۸: ۳۱). تأکید اصلی این دیدگاه، مشخص ساختن شیوه‌هایی است که با آن‌ها افراد و گروه‌ها در شکل‌دهی به واقعیتی که آن‌را درک کرده‌اند، مشارکت می‌کنند. برساخت‌گرایی مستلزم بررسی شیوه‌هایی است که پدیده‌های اجتماعی به وسیله آن‌ها شکل می‌گیرند، نهادی می‌شوند و توسط خود افراد جامعه سنت می‌شوند. در واقع این واقعیت توسط انسان‌ها بازتولید می‌شود.

برساخت‌گرایی اجتماعی به دنبال کار برگز و لاکمن «در پی ترسیم سرشت اجتماعی پدیده‌ها و نشان دادن بی‌پایگی اسطوره‌های «طبیعی بودن» یا «ذاتی بودن» است» (ریترز، ۱۳۹۳: ۸۶۶). این رویکرد بیشتر بر بعد ذهنی افراد و نحوه تفکر و درک آن‌ها از مسائل می‌پردازد.

اسپکتور و کیتسوز مدعی‌اند که مسائل اجتماعی آن چیزهایی‌اند که مردم فکر می‌کنند مسئله اجتماعی‌اند. شرایط عینی که ممکن است وجود داشته یا نداشته باشند و ممکن است به طرقی موجب این برداشت شوند که یک مسئله اجتماعی وجود دارد، مورد علاقه آن‌ها نیست. آن‌ها با تأکید بر بعد ذهنی، تمام توجه خود را به فرآیند تعریف معطوف می‌کنند و اینکه چه کسانی اولین گام را در تعریف یک وضعیت به عنوان یک مسئله بر می‌دارند، چه نوع تعریفی ارائه می‌دهند، چگونه دلایل خود را به دیگران عرضه می‌کنند و دیگران چگونه به اعتراضات آن‌ها واکنش نشان می‌دهند (رایینگتن و واینبرگ، ۱۳۹۳: ۲۲۶).

اولین مسئله‌ای که در بحث از نگرش برساخت‌گرایی اجتماعی یا نگرش سازه‌گرایانه باید مورد توجه قرار داد این

است که انسان‌ها در دو جهان زندگی می‌کنند. اولین جهان عبارت از جهان جسمی و مادی است و دومین جهان عبارت از معنایی است که ما برای این جهان جسمی و مادی خلق می‌کنیم. دومین چیزی که در این باید در نظر گرفت آن است که میان ویژگی‌های عینی امور، شرایط یا افراد از یک سو و ادراکات ذهنی ما از آن امور، شرایط و افراد از سوی دیگر روابطی ضروری و اجتناب‌ناپذیر وجود ندارد (لوزیک، ۱۳۹۸: ۱۹۳).

نکته مهم این است که هر گاه افراد واقعیت را تعریف می‌کنند، از درون سستی فرهنگی سخن می‌گویند. شکی نیست که برای آن‌ها چیزی رخ داده که می‌خواهند توصیفش کنند.

تعریف افراد مختلف از امر واقعی، در درون فرهنگ خاصی شکل گرفته که به آن تعلق دارند. بدون شک آن‌ها می‌خواهند از چیزی سخن بگویند که آن‌را تجربه کرده‌اند؛ اما نکته اینجاست که این تجربه باید از دیدگاه فرهنگی خاص - در قالب زبانی خاص، یا از طریق شیوه‌های شفاهی یا تصویری - بیان شود. پس اگر آن‌چه ما به‌عنوان واقعی به‌شمار می‌آوریم، برگرفته از توافقات جمعی باشد، پس روابط اجتماعی باید منشأ نظریه‌ها و داورهای مرتبط با حقیقت باشد؛ یا به‌عبارتی دیگر، حقیقت فقط درون اجتماع وجود دارد. خارج از اجتماع چیزی جز سکوت نیست. به این تعبیر، برساخت‌گرایان اجتماعی به حقایق کلی عنایت ندارند که گاه حقایق غایی هم نامیده می‌شوند. بی‌تردید حقیقت وجود دارد؛ اما نه حقیقت مطلق بلکه حقیقتی که محصول زندگی جمعی یک گروه معین است (گرگن و گرگن، ۱۳۹۴: ۱۰، به نقل از شیخه و همکاران، ۱۳۹۹: ۴۷).

برساخت‌گرایان اجتماعی

بر رویکردی ضد ذات باورانه معتقدند و در واقع برساخت‌گرایان اجتماعی به ذات یا طبیعت از پیش مقدر شده‌ای برای انسان باور ندارند و از این رو دیدگاه‌های ماهیت‌گرا را در حوزه فلسفه و روان‌شناسی کنار می‌نهند. آن‌ها انسان را محصولی اجتماعی، فرهنگی و تاریخی می‌دانند که به‌صورت تعاملی خود را بر می‌سازد. به‌تبع این مبانی، در زمینه مسئله اصالت فرد یا جامعه، برساخت‌گرایان فرد و جامعه را هر دو منشأ اثر می‌دانند و معتقدند جدایی فرد از جامعه امری تصنعی است. به‌دیگر سخن، بین فرد و جامعه بده و بستانی صورت می‌گیرد که هر دو را اصالت می‌بخشد. در نتیجه، می‌توان گفت مبانی برساخت‌گرایی اجتماعی بر یک نسبی‌گرایی و تکثرگرایی فراگیر یا عام و رویکردی ضد ذات‌باورانه استوار است (شیخه و همکاران، ۱۳۹۹: ۵۳).

امروزه، برساخت‌گرایی اجتماعی یکی از نظریه‌های مهم در حوزه علوم اجتماعی است که تلاش می‌کند تا نقش ساختارهای اجتماعی و فرهنگی در شکل‌گیری هویت و رفتار افراد را بررسی کند. این نظریه بر این اصل تأکید دارد که هویت افراد و رفتارهای آن‌ها تحت تأثیر ساختارهای اجتماعی و فرهنگی دگرگون می‌شود و شکل می‌گیرد و این ساختارها توسط افراد بر ساخته و تحت تأثیر تعاملات اجتماعی به وجود می‌آیند. این رویکرد به دو مفهوم اصلی توجه دارد: نخست، هویت اجتماعی که شامل اعتقادات، ارزش‌ها و هویت‌های فردی است و در ثانی، تعاملات اجتماعی که شامل روابط و بده‌بستان‌های افراد با یکدیگر است. بر اساس این نظریه، هویت اجتماعی و تعاملات

اجتماعی با یکدیگر در ارتباط هستند و هر دو تحت تأثیر ساختارهای اجتماعی و فرهنگی قرار می‌گیرند.

برساخت‌گرایی اجتماعی «در بافت فکری و فرهنگی خاصی شکل گرفته که معمولاً پسامدرنیسم نامیده می‌شود و کیفیت خاص خودش را تا اندازه‌ای وام‌دار همین بافت است» (بر، ۱۳۹۸: ۲۷). این پدیده تحت تأثیر عوامل از جمله، اتفاقات تاریخی، انقلاب‌ها و تحولات فرهنگی می‌توانند الگوهای جدیدی را در جامعه ایجاد کند؛ به علاوه، زبان به‌عنوان یک وسیله ارتباطی نقش مهمی در برساخت‌گرایی اجتماعی دارد. توصیفات، مفاهیم و اصطلاحاتی که از طریق زبان به گرفته می‌شوند، ارزش‌ها و ایدئولوژی‌های هر جامعه را شکل می‌دهند؛ در مرحله سوم انتقال تحولات سیاسی و اجتماعی در هر جامعه‌ای می‌توانند منجر به پدیدار شدن الگوها و تغییر در برساخت‌گرایی اجتماعی بشوند. تعاملات بین این عوامل موجب پیچیده شدن فرآیند برساخت‌گرایی اجتماعی می‌شود. بدین‌روی خاستگاه دقیق این پدیده به‌عنوان یک ترکیب پیچیده از عوامل مختلف در نظر گرفته می‌شود. هر کشوری خاستگاه‌های مختلفی در برساخت‌گرایی اجتماعی دارد که از جمله می‌توان به تاریخ ملی، ادبیات، دین، ساختار اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و تجربه‌های تاریخی آن‌ها اشاره کرد. مثلاً، کشورهای اسلامی با تأثیر اسلام و کشورهای اروپایی با دین مسیحیت هر کدام در برساخت‌گرایی اجتماعی خود تأثیرگذار بوده‌اند.

۴. خوانش برساخت‌گرایانه متون داستانی

خوانش برساخت‌گرایانه متون داستانی به رویکردی ادبی و تحلیلی اشاره دارد که در آن، متن داستانی به عنوان یک ساختار پویا و پر از لایه در نظر گرفته می‌شود. این رویکرد به نحوه ساختاردهی عناصر داستان، شخصیت‌ها، زمینه و رویدادها با تأکید بر تأثیر آن‌ها بر درک و تفسیر مخاطبان متمرکز است. در خوانش برساخت‌گرایانه، متن به عنوان یک ترکیب یگانه از عناصر ساختاری در نظر گرفته می‌شود و هر یک از این عناصر تأثیرگذار بر معنا و ارتباطات داستان هستند. این رویکرد به واقعیت‌پویایی از داستان پرداخته و بیان می‌کند که هر قسمت از داستان، از جمله شخصیت‌ها، رخدادها و زمینه، به صورت متقابل با یکدیگر تعامل می‌کنند و در این تعامل، معنا و مفهوم داستان شکل می‌گیرد.

با توجه به نظریه برساخت‌گرایی اجتماعی در آثار ادبی برجسته هر دوره یا عصر، می‌توان اظهار داشت که آثار ادبی، به‌جای انعکاس مستقیم واقعیت‌های اجتماعی، این

واقعیت‌ها را از طریق ساختارهای روایی خود خلق می‌کنند. این آثار ادبی، با توجه به مفهوم فراواقعیت که بودریار مطرح می‌کند، به دنبال ایجاد واقعیت‌های جدید می‌باشند. در این فرآیند، آثار ادبی از طریق ابزارهای جانشینی، به جای معرفی واقعیت، مفهوم واقعی جدیدی را به کمک ترکیب عناصر رمزگان تولید می‌کنند. در آثار ادبی، نویسندگان از رویدادها، ساختارها یا موقعیت‌های آتی الهام می‌گیرند و از آن‌ها برای خلق اثرهای خود استفاده می‌کنند و هم‌چنین از آن‌ها به عنوان سنگ بنایی برای خلق داستان، توسعه شخصیت‌ها و ایجاد تنش و جذابیت در آثارشان بهره می‌جویند (بودریار، ۱۳۸۹: ۱۹۳).

بر اساس این رهیافت، آثار ادبی برجسته هر عصر، واقعیت‌های اجتماعی را منعکس نمی‌کنند؛ بلکه واقعیت‌های اجتماعی در قالب ساختار روایی آن‌ها خلق می‌شوند. این آثار ادبی از طریق آنچه بودریار «فراواقعیت» می‌خواند، به دنبال خلق واقعیت‌های جدیدی هستند. در این فرآیند، آثار ادبی از طریق نوعی ساز و کار جانشینی، به جای «واقعیت»، امر واقعی جدیدی را می‌نشانند که به طور کامل بر اساس ترکیب عناصر رمزگان تولید می‌شود. از نظر بودریار در این فرآیند، «فراواقعیت» است که قدرت «واقعیت» را پیدا می‌کند (همان: ۱۹۳).

بر اساس برساخت‌گرایی اجتماعی

ضمانت صریح صحت رویدادهای داستان، یکی از نخستین شیوه‌های واقع‌نمایی در رمان است. نویسنده در این شیوه، با خطاب مستقیم به خواننده ضمانت می‌دهد که آنچه نگاشته، واقعیت محض است. نویسندگان عینیت امر واقع را در مقابل وجه خیالی افسانه قرار می‌دهند و از خواننده می‌خواهند رویدادهای داستان را تخیلی و برساخته ذهن نویسنده نپندارند؛ بلکه آن را بازگفت رخدادی بدانند که در جهان واقع به همین شکل اتفاق افتاده است (صادقی محسن آباد، ۱۳۹۵: ۵۳).

با دقت و تأمل در دنیای داستانی، می‌توانیم از آن به عنوان یک آینه برای فهم بهتر دنیای واقعی استفاده کنیم؛ «بنابراین برخی بر این باورند که ادبیات قادر است اخلاق انسان را بهتر کند؛ اما برای این کار لازم است ابتدا او را متقاعد سازد که دنیای خلق شده در رمانی که می‌خواند، بی‌ربط به دنیای واقعی نیست» (هلپرین، ۱۳۸۶: ۸۰).

به گمان ما مطالعه برساخت‌گرایانه داستان، غبار تکرار و عادت و کلیشه را از چهره شخصیت‌ها و کنش‌های داستانی می‌زداید و ما را با زوایای پنهان «واقعیت» متن رو به رو می‌کند؛ چرا که هر اثر ادبی، بازنمایی ویژه‌ای از جهان اجتماعی ارائه می‌دهد که برساختی از

بررسی و تحلیل رمان *سووشون* سیمین دانشور ... (منوچهر جوکار و دیگران) ۱۵

تجربه‌های زیسته و گفتمان‌های کلان‌تر تاریخی، سیاسی یا اجتماعی است که به‌طور ناخودآگاه و خودآگاه، بر ذهن و زبان نویسنده نقش بسته است (یورگنسن و فیلیپس، ۱۴۰۰: ۶۷).

۵. سووشون و بر ساخت‌گرایی اجتماعی

سیمین دانشور (۱۳۰۰-۱۳۹۰)، استاد سابق دانشگاه تهران، مترجم، و نویسنده نامدار معاصر است. او در طی این دوران از اواخر دهه ۲۰ تا دهه ۸۰ خورشیدی، آثاری در قالب داستان کوتاه و رمان نوشت و منتشر کرد. از جمله ویژگی‌های برجسته آثار او، نگاه دقیق به موضوعات اجتماعی و زندگی مردم ایران است. آثار او، به‌ویژه رمان *سووشون*، عمیقاً از بطن جامعه گرفته شده و ارتباطی جدایی‌ناپذیر با رخداد‌های اجتماعی چند دهه گذشته دارند. می‌توان گفت که این آثار، نتیجه تعامل و تجربه نویسنده با جامعه و مسائل زندگی مردم‌اند. این ارتباط و تعامل نقش مهمی در شکل‌دهی به مضامین و زاویه دید اجتماعی آثار وی دارد.

از منظر بر ساخت‌گرایانه، آثار سیمین دانشور به ویژه رمان *سووشون*، با موفقیت، اوضاع اجتماعی از جمله نقش زنان، مردسالاری، روابط قومی و خانوادگی و حضور بیگانگان در ایران را مورد توجه قرار داده است. دانشور در *سووشون* نشان می‌دهد که چگونه اوضاع اجتماعی جامعه ایرانی تحت تأثیر رویدادهای تاریخی و فرهنگی و سیاسی تغییر می‌کند. رقابت روسیه و انگلستان در ایران که تا قرن بیستم ادامه داشت در دوران جنگ جهانی دوم نیز با اشغال بخش‌هایی از ایران، بحران‌های اقتصادی و سیاسی بسیاری را به دنبال آورد. ناامنی، هرج و مرج اجتماعی، وضع نامنظم اقتصادی، مشکلات مردم در تهیه نان و مواد غذایی و تعیین روابط جدید با دولت‌های اشغالگر از جمله مسائلی بودند که بر سر راه دولت ایران قرار گرفتند. این مسائل به وضوح در رمان *سووشون* بازتاب یافته است.

رمان *سووشون* نه تنها یک داستان، بلکه آینه‌ای است که تجربیات اجتماعی و شخصی نویسنده را در آن قابل مشاهده است. مخاطب از طریق این رمان، با تعاملات اجتماعی، ارزش‌ها و تجربیات نویسنده در جامعه‌ای که در آن زندگی می‌کرده است، آشنا می‌شود. این نوع درک و تفسیر، به ما نشان می‌دهد که واقعیت اجتماعی با تعاملات انسان‌ها با محیط و دیگران ساخته می‌شود، همان امری که نظریه‌هایی مانند بر ساخت‌گرایی اجتماعی بر آن تأکید دارند. این رویکرد ما را به سمت فهم بهتر و عمیق‌تر از پیچیدگی‌های جامعه و

ارتباطات انسانی هدایت می‌کند. بنابراین آن‌چه مخاطب از طریق رمان *سووشون* درک می‌کند، محصول تجربه شخصی و آگاهی به‌دست آمده از تعاملات اجتماعی نویسنده با دیگران و محیطی بوده که در آن زیست می‌کرده است و این موضوعی است که با نظریه «برساخت‌گرایی اجتماعی» یا «ساخت اجتماعی واقعیت» به خوبی قابل تأویل و تفسیر است.

۶. مولفه‌های برساخت‌گرایی اجتماعی در رمان *سووشون*

همان‌طور که گفته شد برساخت‌گرایی اجتماعی در ادبیات داستانی به مفهومی اشاره دارد که داستان‌ها و آثار ادبی، واقعیت‌های اجتماعی و فرهنگی را به‌عنوان محصولاتی از تعاملات انسانی و فرهنگی تلقی می‌کنند. این رویکرد از مفاهیم اجتماعی و فرهنگی به‌عنوان سازه‌های اساسی داستان‌ها استفاده می‌کند و آن‌ها را به‌عنوان محصولات این تعاملات می‌بیند. مهم‌ترین مؤلفه‌های برساخت‌گرایی اجتماعی در رمان *سووشون* عبارتند از:

۱.۶ نقش جنسیت

جنسیت در برساخت‌گرایی اجتماعی به‌عنوان یک مفهوم اجتماعی و فرهنگی تلقی می‌شود که توسط نیروهای فرهنگی، اجتماعی و سیاسی برساخته می‌شود و تأثیر عمیقی بر هویت و نقش‌های اجتماعی دارد. در واقع، روابط جنسیتی، در متن روابط اجتماعی برساخته می‌شوند و خود به خود دارای خصایص ذاتی نشأت گرفته از ویژگی‌های بیولوژیک صرف جنس‌ها نیستند. از این رو به تعبیر هلن موسی "زمانی که زن به حاشیه رانده می‌شود، این مسئله، صرفاً ناشی از تبعات حوادث و رویدادهای طبیعی خاص نیست. بلکه نشأت گرفته از این واقعیت است که یک عقیده یا نگرش خاص در مورد زن، توسط نیروهای اجتماعی، برساخته می‌شود که تعیین‌کننده میزان حضور و حقوق اجتماعی اوست". واقعیت این است که این رفتارها و پیامدهای آن، به‌صورت اجتماعی و فرهنگی، تعیین شده و تداوم می‌یابند (خشک‌جان، ۱۳۹۹: ۳۲).

در داستان *سووشون*، تفاوت‌های جنسیتی و نقش‌های اجتماعی موجود در جامعه تحت تأثیر فرآیندهای اجتماعی و فرهنگی ساخته می‌شوند و این تفاوت‌ها بر روی تعاملات جنسیتی و دینامیک‌های اجتماعی اثر می‌گذارند. با رویکردی برساخت‌گرایانه در این داستان، «زری» با ترس از دادن همسر و خانواده مواجه است که نشان از تأثیر ترس از

بیگانگان و فشار نظام مردسالاری دارد. وی به دلیل همین ترس‌ها و فشارها، ترجیح می‌دهد که یوسف به مبارزه علیه بیگانگان نپردازد. زری با استفاده از حربۀ گریه کردن، سعی می‌کند دل یوسف را نرم کند و او را از ادامه مبارزه منصرف کند؛ اما یوسف با ابراز نیاز به حفظ رعیت و عدم اشتباه در رهبری، از ادامه مبارزه دست بر نمی‌دارد: زری گریه‌کنان گفت: «هر کاری می‌خواهند بکنند اما جنگ را به لائۀ من نیاورند. به من چه مربوط که شهر شده عین محله مردستان... شهر من، مملکت من همین خانه است، اما آن‌ها جنگ را به خانه من هم می‌کشانند...» (دانشور، ۱۴۰۰: ۱۹).

زری به‌عنوان یک زن در جامعه، با فشارهای جنسیتی مواجه است. او تحت انتقادات برادر شوهر، همسر و پسرش قرار می‌گیرد و بارها نقش او به‌عنوان مادر و همسری مهربان به چالش کشیده می‌شود. در قسمتی از داستان که منشی حاکم به او زنگ می‌زند و می‌گوید که گیلان تاج خانم دختر حاکم به تب محرقه دچار شده و تازه حالش خوب شده و بهانه اسب خسرو یعنی «سحر» را می‌گیرد، زری در جواب می‌گوید:

یک قدم که برداشتی، باید قدم‌های دیگر را هم برداری. تقصیر بی‌عرضگی خودم است. اما این بار جلوشان می‌ایستم. و ناگهان احساس کرد که انگار ستاره‌ای در روحش جرقه زد. ادامه داد: «خودم می‌روم پیش حاکم، به او می‌گویم آخر هر چیزی حدی دارد. فقط دختر تو می‌توان بهانه اسب بگیرد؟ هیچ چیز قشنگ به هیچ‌کس درین شهر نمی‌تواند ببیند؟ مال خودم، مال خودم مال همه هم مال خودم!» خان کاکا حیرت‌زده به او نگاه کرد: زن داداش چشمم روشن! تو هم که حرف‌های یوسف را می‌زنی؟ (دانشور، ۱۴۰۰: ۶۱).

پس از این سخنان، زری با سرزنش‌های خان کاکا مواجه می‌شود. برای لحظاتی جرقۀ مقاومت در او روشن می‌شود؛ ولی تحت سلطۀ حاکمیت مردسالارانه در ادامه داستان خاموش می‌شود:

زری احساس کرد که گلویش می‌سوزد. دسته کلید را از جیب لباس خانه‌اش در آورد و گذاشت روی قالی. خسرو که رفت بگریه افتاد. اندیشید: این‌طور دست و پای آدم را در برابر حوادث تو پوست گردو می‌کنند. خودشان می‌برند و می‌دوزند و قول و قرار می‌گذارند. اما هنوز وقت باقی بود. صبح که می‌شد و فرستادۀ حاکم که می‌آمد می‌شد سحر را نداد. می‌شد به فرستادۀ حاکم گفت: سحر مرد. خلاص (همان: ۶۴).

زمانی که خسرو شک می‌کند که اسبش نمرده، همراه با هرمز پسر عمویش راهی خانه حاکم می‌شوند و زری در جستجوی پسرش به تکاپو می‌افتد. ترس سراسر وجودش را می‌گیرد و مجبور می‌شود که واقعیت را به یوسف بگوید. یوسف در این‌جا برخوردی تند و پرخاشگرانه با زری می‌کند و به وی سیلی می‌زند «یوسف به زنش سیلی زد و این اولین باری بود که چنین می‌کرد. و زری نمی‌دانست که آخرین بار هم خواهد بود. آمرانه گفت: «خفقان بگیر. در غیابم فقط یک مترسک سر خرمی!» (همان: ۱۱۸). در این داستان حتی خسرو با آن‌که سن کمی دارد و قاعدتاً نباید چندان با مادر جدل کند و به او بی‌احترامی کند، در چند جا به مقابله با مادر برمی‌خیزد و رویکرد و نگرش زنان را زیر سؤال می‌برد:

داد زد: مادر چرا این همه دروغ گفتی؟ چرا؟... یوسف آهی کشید و گفت: به این نتیجه رسیده‌ام که هیچ چیز را نمی‌توانم تغییر بدهم... اگر آدم نتواند حتی در زنش تأثیر بگذارد... عمه حرف یوسف را برید و گفت: ترسیدیم بچگی کنی و جانت را به خطر بیندازی، چنانکه کردی... و حالا اینقدر داد زن بچه‌ها بیدار می‌شوند... خسرو لج کرد. صدایش را بلندتر از پیش کرد و فریاد زد: یا بچه خوابیده، یا خانم‌ها می‌ترسند... چقدر زن‌ها ترسو و دروغگو هستند. فقط بلدند گور بکنند و دفن کنند و بعد گریه کنند (همان: ۱۲۲).

در دهه ۲۰ که رمان سووشون آن را بازتاب می‌دهد، جامعه ایران مردسالار است. این دوره با تأثیرات فرهنگی و اجتماعی آن زمان، به‌ویژه در محیط اجتماعی و سیاسی که تحت تأثیر جنگ جهانی دوم ایجاد شده بود، تصویر قدرت و نقش جنسیتی متفاوتی را القاء می‌کرد. در شرایط جنگ و تحولات سیاسی، مردان به‌عنوان نمایندگان اصلی جوامع و جریان‌ات قدرت محسوب می‌شدند. نقش اجتماعی مردان به‌عنوان سرپرست خانواده و شرکت‌کنندگان فعال در امور سیاسی و اجتماعی، بیشتر به نمایش گذاشته می‌شد. در چنین شرایطی، زنان در حوزه‌های خانگی و مراقبت از خانواده تأثیرگذار بودند و به‌عنوان ستون‌های اصلی خانواده در شرایط دشوار جنگ معرفی شدند. زمانی که حاکم، اسب خسرو را خواست، زری مقاومت کرد و در مقابل حاکم ایستاد و گفت اگر مردها به گرمسیر بروند باید زن‌هایشان در مقابل ظلم و ستم بایستند که خان کاکا در مقابلش ایستاد و گفت چه اشکالی دارد که آن را به عنوان رشوه به حاکم بدهیم و او را نسبت به یوسف خوشبین کنیم: «زری اندوهگین گفت: با حاکم که نمی‌شود، با سرجنت زینگر هم که

نمی‌شود. هر دوشان برادر خوانده‌ همدیگرند. شهر شده محله مردستان.» (دانشور، ۱۴۰۰: ۶۳).

زری تحت سلطه حکومت مردسالارانه و زیر فشار خان کاکا عموی خسرو قرار گرفته بود. زری درک کرده بود که اعتراض به حاکم و اظهار واقعیت می‌تواند موجب عواقب نامطلوبی برای خود و خانواده‌اش شود. به‌همین دلیل او به برساخت «دروغ» پناه برد. دروغ که بر روابط و واقعیت‌های اجتماعی تأثیر بسیاری دارد، اغلب به‌منظور پنهان کردن یا تغییر حقیقت یا واقعیتی خاص برای دستیابی به‌هدف خاصی بیان می‌شود. در سووشون زری که نتوانسته بود جلوی حاکم و خان کاکا بایستد تا اسب خسرو را نبرند، سعی می‌کند با گفتن این دروغ که سحر مرده است، قضیه را جمع کند:

خسرو داد زد: مرد؟ آخر چرا؟ و از میان اشک پرسید: راست می‌گویند مادر؟ و ادامه داد: «خودم حدس می‌زدم. گل‌دان‌ها را روی قبرش دیدم». زری آهی کشید و گفت: چکار کنم دیگر مادر جان؟ تقدیرش بود. خان عمو مخصوصاً ترا به ده برد که جان کندنش را نبینی. عوضش خیلی راحت مرد. محض خاطر تو ته باغ چالش کردیم (همان: ۹۶-۹۵).

زری که می‌داند نگفتن واقعیت به خسرو کار اشتباهی است، اما تلاش دارد از طریق این اقدام تعادل اجتماعی را حفظ کرده و از مواجهه با تبعات ناخواسته آن دوری کند. زمانی هم که یوسف و خسرو متوجه دروغ وی می‌شوند، دقیقاً دلیلی می‌آورد که متناسب با فضا و محیط اطراف خود است.

زری آرام و مادرانه گفت: اگر من سر قضیه سحر دروغی گفتم، به دستور عمومیت بود. به علاوه نمی‌خواهم در یک محیط پر از دعوا و خشونت باریابم. می‌خواهم دست کم محیط خانه آرام باشد تا... خسرو حرف مادر را این طور تمام کرد: تا به قول آقای فتوحی گوساله‌های چشم بسته‌ای باشیم و خودمان نفهمیم کی گاو می‌شویم. عین... پدر آمرانه گفت: دیگر بس کن. (همان: ۱۲۷-۱۲۶)

بر ساخت دروغ در دیگر جاهای این داستان نمود پیدا کرده است. شخصیت‌هایی مانند مستر زینگر نیز به برساخت دروغ پرداخته‌اند تا با محیط جدیدشان سازگار شوند و انتظارات اجتماعی را برآورده کنند. مستر زینگر که جاسوس انگلیس در ایران بود، برای تطابق با انتظارات و یا حتی حفظ صورت در محیط جدیدش، به برساخت دروغ پرداخت.

در جایی از رمان آمده است: زری که با یوسف در جشن عروسی دختر حاکم شرکت کرده بود، وقتی به مستر زینگر با قد و بالای غول‌آسایش نگاه می‌کرد با خودش فکر می‌کرد:

اندیشید خیلی طاقت می‌خواهد که آدم هفده سال به دروغ زندگی کند. کارش دروغی، لباسش دروغی و سر تا پایش دروغ باشد. و در کار دروغی خود چقدر هم مهارت داشت. با چه کلکی مادر زری را واداشت. چرخ خیاطی بخرد. مادر زری غیر از مستمری شوهر از مال دنیا نصیبی نداشتن. مستر زینگر به او گفته بود که اگر دختری چرخ خیاطی سینگر جهیزیه داشته باشد، دیگر به هیچ چیز احتیاج ندارد. گفته بود حتی مالک چرخ سینگر می‌تواند نان خودش را از همین چرخ خیاطی در بیاورد. گفته بود همه اعیان و اشراف شهر یکی یک چرخ خیاطی سینگر برای جهیزیه دخترانشان خریده‌اند و دفترچه‌ای به مادر زری نشان داده بود که اسم و رسم همه آدم‌های اسم و رسم‌دار شهر در آن نوشته شده بود (دانشور، ۱۴۰۰: ۷).

۲.۶ محیط اجتماعی

فضای اجتماعی که شخص در آن قرار دارد، تأثیر قابل‌توجهی بر رفتار و علاقه شخص به دستورات جامعه خود خواهد داشت. به عبارت دیگر، فضای اجتماعی که فرد در آن زندگی می‌کند، نقش به‌سزایی در شکل‌گیری هویت اجتماعی و رفتار او دارد. تحولات اجتماعی، خواه ناخواه بر تفکرات نسل جوان اثر می‌گذارد؛ بنابراین این تحولات هستند که موجب برساخته شدن شخصیت‌ها می‌شوند. افراد با توجه به محیط و اجتماعی که در آن قرار می‌گیرند، شخصیت‌شان برساخته می‌شود؛ بنابراین طبق رویکرد برساخت‌گرایی، رخدادهای سیاسی و اجتماعی بر شکل‌گیری شخصیت‌ها تأثیر می‌گذارد. در رمان سووشون دانشور این تحولات به خوبی قابل مشاهده است. در داستان سووشون، زری، در لحظه بردن اسب خسرو، برای اولین بار شجاعت و تصمیم به مبارزه را در خود احساس می‌کرد. این لحظه نشانگر آغاز یک دوره بلوغ در داستان بود:

زری رو به خان کاکا کرد و گفت: یک قدم را که برداشتی، باید قدم‌های دیگر را هم برداری. تقصیر بی‌عرضگی خودم است. اما این بار جلوشان می‌ایستم. و ناگهان احساس کرد که انگار ستاره‌ای در روحش جرقه زد. ادامه داد: خودم می‌روم پیش حاکم. به او می‌گویم آخر هر چیزی حدی دارد. فقط دختر تو می‌تواند بهانه اسب بگیرد؟ هیچ چیز قشنگ به هیچ‌کس درین شهر نمی‌تواند ببیند؟ مال خودم، مال خودم مال همه هم مال خودم! (دانشور، ۱۴۰۰: ۶۰-۶۱).

و سرانجام با مرگ یوسف، شخصیت زری به عنوان یک قهرمان جدید، به اوج خود می‌رسد و تبدیل به یک کنشگر اجتماعی می‌شود؛ بنابراین مرگ یوسف از او یک کنشگر اجتماعی بر می‌سازد. زری یک زن واقعی است شخصیتی که در حال تکامل است. مرگ یوسف باعث تغییر در ارزش‌ها، باورها و دیدگاه‌هایش شد. این تحولات باعث شکل‌دهی به ارزش‌های جدید، افزایش کینه و خشونت و تغییر در نگرش‌های زری نسبت به زندگی و دیگران شد. در جایی از داستان آمده است «زری کوشش کرد پا شود بنشیند و توانست. گفت: می‌خواستم بچه‌هایم را با محبت و در محیط آرام بزرگ کنم. اما حالا با کینه بزرگ می‌کنم. به دست خسرو تفنگ می‌دهم» (همان: ۲۵۲). در واقع، زری با توجه به جامعه و محیطی که ظلم و ستم در آن بیداد می‌کرد و مردسالاری بر آن حاکم بود، قرار گرفته بود؛ اما مرگ یوسف در آن محیط خفقان‌آور باعث شد که زری از حالت انفعال خارج شده و به عنوان زنی کنشگر وارد عرصه اجتماع شود.

وی پس از مرگ یوسف هنگامی که درباره تشییع جنازه و عزاداری وی اختلاف نظر وجود دارد، با جسارت بیان می‌کند:

زری نگذاشت حرف مجید تمام شود و گفت: شوهرم را به تیر ناحق کشته‌اند. حداقل کاری که می‌شود کرد عزاداری است. عزاداری که قدغن نیست. در زندگیش هی ترسیدیم و سعی کردیم او را هم بترسانیم. حالا در مرگش دیگر از چه می‌ترسیم؟ آب از سر من که گذشته... (همان: ۲۹۱).

زری حتی در مقابل خان کاکا که در نقطه مقابل او قرار دارد و تلاش می‌کند با پرخاشگری در مقابل او و دوستان یوسف بایستد و جلوی عزاداری را بگیرد، با شجاعت بیان می‌کند «امروز به این نتیجه رسیدم که در زندگی و برای زنده‌ها باید شجاع بود... اما حیف که دیر به این فکر افتادم. بگذارید به جبران این نادانی، در مرگ شجاع‌ها خوب گریه کنیم» (همان: ۲۹۲).

دانشور «شخصیت‌های این رمان را از محیط خود انتخاب کرده و از تجمیع خصال چند شخصیت واقعی یک شخصیت داستانی ساخته است. در این رمان یوسف خان در عین حال که گرده برداری از خصال آل احمد است و هم‌چنین با اشاراتی حساب شده، برخی خاطرات تاریخی و اساطیری متعلق به شخصیت‌هایی چون یحیای نبی و یوسف بن یعقوب و سیاوش و سهراب پسر رستم و امام حسین (ع) را احیا می‌کند، رمزی از مصدق است. زری از دیدگاهی رمزی از ایران و از دیدگاهی دیگر نمادی

است از زنان ایرانی با آداب و فرهنگ خاص شیرازی. عزت الدوله رمزی است از زاهدی پس از کودتای ۲۸ مرداد ۳۲ و تصدی ریاست دولت پس از مصدق. می‌توان ابوالقاسم خان را شبیحی از قوام السلطنه تلقی کرد. حمیدخان نماینده تیبی است که از آن آل احمد به غریزندگان تعبیر کرده است. زینگر رمزی است از استعمار اقتصادی و نظامی غرب. میتوان دختر حاکم را نماد ایران و اسب و زمرّد را نمادی از خاصه‌های ایرانی دانست» (رنجبر، ۱۳۹۱: ۱۰۳).

فرایند تعامل شخصیت و اجتماع حتی در محیط تیمارستان هم خود را نشان می‌دهد. به‌طور مثال، سید گود عربانی با تجربیاتش در محیط تیمارستان، نگرش‌ها، اعتقادات و خیالات خود را شکل می‌دهد. این نمونه نشان می‌دهد که محیط تیمارستان به‌عنوان یک بخش از جامعه، تأثیر بسزایی در شکل‌گیری شخصیت و باورهای افراد دارد. بنابراین، تطابق شخصیت افراد با محیط تیمارستان نتیجهٔ برساخت‌گرایی و انعطاف‌پذیری آن‌ها در تغییر و تکامل با محیط مربوط می‌شود.

سید گود عربانی هم ساکت گوشه‌ای نشسته بود. روزهای دیگر تا چشمش به زری می‌افتاد دست زیر دلش می‌برد و زیر دلش را می‌خاراند و می‌گفت: تش گرفتم. تش گرفتم. و بعد می‌گفت: منم ویلان الدوله. منم ویلان الدوله... هدیه‌های زری را می‌گرفت و به جایش روی کاغذهای خیالی دعای مهر و محبت و جادو و جنبل و طلسمات، تحویل می‌داد و می‌گفت: بی حساب. اما پیراهنت را با آب مرده شوینده بشوی. روی مزار یک کشته پهن کن و صبح بده بپوشد. سبیل پلنگ و مغز الاغ سیاه... (دانشور، ۱۴۰۰: ۱۰۲).

شخصیت افراد به‌طور طبیعی به محیط تیمارستان آن‌ها تطابق پیدا می‌کند. برساخت‌گرایی این تطابق را با انعطاف‌پذیری فرد در تغییر و تکامل با محیط مربوط می‌کند. به‌طور کلی، محیط اجتماعی، در اینجا محیط تیمارستان، نقش مهمی در تشکیل و تغییر شخصیت افراد ایفا می‌کند؛ بنابراین، این دیدگاه بر تأثیر قوی محیط بر شخصیت افراد و نیز بر تطابق شخصیت با محیط تأکید دارد. برساخت‌گرایی به ما یادآوری می‌کند که شخصیت افراد به‌صورت فعال و پویا تحت تأثیر تعاملات و تجربیات محیط اطراف شکل می‌گیرد.

۳.۶ دین و فرآیند شکل‌گیری واقعیت اجتماعی در سووشون

وبر دین را به مثابه یک عامل پویا و با دوام در تعریف اجتماعی واقعیت قلمداد می‌کند و آن را عامل مهم و تأثیرگذاری می‌داند که تعیین‌کننده مسیرهایی است که افراد از طریق آن‌ها با محیط، تعامل می‌کنند، محیطی که ناچار از زندگی در آن هستند. از دید او، دین، صرفاً یک راه حلی انتزاعی برای معتقدان نیست؛ بلکه برنامه‌ای برای کنش فردی و اجتماعی است. (خشک‌جان، ۱۳۹۹: ۱۱۲).

از دیدگاه برساخت‌گرایانه، انسان در فرآیند برساخت معنا و تفسیر واقعیت، از دین به‌عنوان یک نظام معنایی جمعی استفاده می‌کند. این نظام، الگوها، اعتقادات و ارزش‌هایی را ایجاد می‌کند که به انسان کمک می‌کند، واقعیت را درک کرده و معناپذیری به زندگی اضافه کند. در این رویکرد، دین به‌عنوان یک ساختار مفهومی، وسیله‌ای برای ارتباط با معنا و تفسیر واقعیت در زندگی انسان محسوب می‌شود.

در رمان سووشون، قسم به حضرت عباس خوردن برای روشن شدن موضوع دروغ چوپان یوسف برای کم شدن گوسفندان و دفع کردن آن‌ها توسط خود چوپان، ممکن است به‌عنوان یک عنصر سمبلیک در فرآیند برساخت معنا و تفسیر واقعیت تفسیر شود. این عمل ممکن است برای اعتقادات و ارزش‌هایی باشد که به انسان در راهی به سوی حقیقت و روشنایی کمک می‌کند. دین به‌عنوان یک عنصر مهم از فرهنگ و اجتماع، نقش مهمی در تبیین واقعیت‌های اجتماعی ایفا می‌کند. دین می‌تواند به‌عنوان یک مفهوم تعبیری برای واقعیت‌های اجتماعی عمل کند. در مثال زیر، ارتباط بین افراد بر اساس اعتقادات دینی و ارزش‌های مشترک می‌تواند تأثیرگذار باشد و به شکل‌دهی به واقعیت‌های اجتماعی کمک کند. در این مثال، ارتباط بین دروغ‌گویی و اخلاق دینی به‌وضوح قابل مشاهده است که نشان از تأثیر دین بر رفتار اجتماعی دارد:

یوسف گفت: قرار بود که چوپان آخرین دسته گوسفندان را به بیلاق ببرد ولی قبل از رفتن، نمی‌دانم چه شد که دو تا از آن‌ها را سر بریده و در خیک چپانیده بود. و این جور مسائل از دید کدخدا پنهان نمی‌ماند و کدخدا جلوی همه به من خبر داد و می‌خواستم چیزی به روی خود نیاورم ولی کدخدا ول کن ماجرا نبود: دم غروب که چوپان گوسفندها را برگرداند باز کدخدا یادآوری کرد. از چوپان پرسیدم چرا دو تا گوسفند کم داری؟ جواب داد: به سر خودت گرگ خورده. به موهایت قسم. کدخدا دخالت کرد که اگر راست می‌گویی قسم حضرت عباس بخور. و ساکت شد. و پس از

لحظه‌ای دنبال کرد: می‌دیدم که پاهایش می‌لرزد. من احمق می‌دیدم. گذاشتم دروغ بخورد. شبش دل درد گرفت. رفتم به خانه خرابه‌ش. مثل گوسفند چشم‌هایش را به من دوخت و حاللی طلبید. داد زدم از اول حلالیت کرده بودم. تو که مرا می‌شناسی. اما فایده نداشت. اشک از گوشه چشمش سرازیر شد روی بالش چرکش. شراب و نبات داغ کردم که بخورد. نخورد. گفت: چقدر گناه بکنم؟ همه می‌دانند که حضرت عباس بی‌طاقت است.» فریاد زدم: مرد، اگر من صاحب گوسفندها هستم که حلالیت کرده‌ام. گفت: حضرت عباس به کمرم زده، تو دیگر کاری نمی‌توانی بکنی. گوسفندها را بسپار دست برادرم ببرد بیلاق (دانشور، ۱۴۰۰: ۱۱۲-۱۱۳).

بنابراین، در این مثال، دین به‌عنوان یک وسیله برای تبیین واقعیت‌های اجتماعی شناخته شده است و بر رفتار و ارتباطات افراد تأثیر می‌گذارد. قسم خوردن شخصیت‌های این داستان در دیگر جاها نیز نمود پیدا کرده است. «خان کاکا قسم خورد. به خداوندی خدا، به ائمه اطهار، هفت قرآن به میان، اگر من حرف اسب را زده باشم» (همان: ۶۰). علاوه بر قسم خوردن، دیگر نمود مسائل دینی در این داستان، علاقه و اشتیاق بیش از حد شخصیت عمه (فاطمه) برای رفتن به عراق و زیستن در جوار مقبره امام حسین است «خانم فاطمه گفت» من که می‌گذارم و از این ولایت می‌روم... قاجا می‌روم... و با مشت به سینه زد و گفت یا امام حسین خودت این بنده بی‌کست را طلب کن» (همان: ۶۵-۶۴). عمه که اینقدر اشتیاق رفتن دارد، پس از مرگ یوسف نظرش تغییر می‌کند «شهید من همین جاست. کاکای من همین جاست. کربلا بروم چه کنم؟» (همان: ۳۰۴).

۴.۶ عنصر شک و تردید و برساختگرایی اجتماعی در سووشون

یکی از مواضع برساختگرایی اجتماعی این است که ما نسبت به واقعیت شک و تردید داشته باشیم؛ در واقع به همه چیز مظنون باشیم. به عبارتی در مقابل شیوه‌های درک‌مان نسبت به جهان و حتی خودمان با رویکردی انتقادی و تردیدآمیز بنگریم. این نگرش معتقد به این است که دیدگاه‌ها و باورها موجب شکل‌گیری و تداوم واقعیت‌ها می‌شوند، و این واقعیت‌ها نه تنها مستقل از ملاحظات خارجی نیستند؛ بلکه تحت تأثیر مستقیم افراد و جامعه قرار دارند. یکی از مواضع برساختگرایی اجتماعی که در رمان بیان می‌شود، مربوط به شک و تردید در مورد واقعیت‌ها و دیدگاه‌های اجتماعی است. به عنوان مثال، «زری» در طول داستان با وقایعی روبرو می‌شود که باعث ایجاد شک و تردید در تصمیمات و

باورهایش می‌شود.. این تردیدها و شکوها نشان می‌دهند که افراد در جامعه ممکن است به تحلیل‌های انتقادی در مورد واقعیت‌ها و دیدگاه‌های اجتماعی مشتاق باشند.

شخصیت زری به‌طور مکرر، شک و تردید خود را نسبت به انتخاب‌ها و رفتارهایش بیان می‌کند. او از صحت گفته‌های خود شک دارد و در شرایط خاص به عملکرد خود شک دارد. این شک و تردید می‌تواند ناشی از تحلیل و نقد ساختارهای اجتماعی و فرهنگی باشد که او را به‌سوی تردیدها سوق می‌دهد:

زری آرام و مادرانه گفت: «اگر من سر قضیه سحر دروغی گفتم، به‌دستور عمویت بود. بعلاوه نمی‌خواهم در یک محیط پر از دعوا و خشونت بار بیایید. می‌خواهم دست کم محیط خانه آرام باشد تا ...» (دانشور، ۱۴۰۰: ۱۲۶).

انتقادات و کنایه‌های محیط اطراف نیز می‌تواند عاملی برای شک و تردید زری باشند. برخورد یوسف و خسرو با زری، نیز می‌تواند عواملی برای ایجاد شک و تردید در زری باشند. در جایی از داستان وقتی یوسف فهمید که زری گوشواره‌های زمرتش را به دختر حاکم داده، خسرو به مادرش طعن و کنایه می‌زد، یوسف حرف خسرو را قطع کرد.

یوسف با صدای آرام و عمیقی افزود: مادرت تقصیری ندارد. ترتیب کار در این شهر، جوری است که بهترین مدرسه، مدرسه انگلیسی‌ها باشد و بهترین مریض‌خانه، مریض‌خانه مرسلینو وقتی هم می‌خواهد گلدوزی یاد بگیرد با چرخ خیاطی سینگر است که دلال فروشش زینگر است. مربیها و معلم‌هایی که مادرت دیده سعی کرده‌اند همیشه از واقعیت موجود دور نگهش دارند.» (همان: ۱۲۸).

ناگهان یوسف رو به زری کرد و گفت: «زن، آرامشی که بر اساس فریب باشد چه فایده‌ای دارد؟ چرا نباید جرأت داشته باشی که تو روی آن‌ها بایستی و بگویی این گوشواره، هدیه عروسی شوهرم است... زن کمی فکر کن. وقتی خیلی نرم شدی همه ترا خم می‌کنند...» (همانجا).

شک و تردید زری در این داستان ممکن است ناشی از نقد و تحلیل او از ساختارها و ارزش‌های اجتماعی، و هم‌چنین ناشی از تأثیرات انتقادات و پس‌زمینه فرهنگی و اجتماعی او باشد:

زری گفت: بله عزیزم، به عقیده تو و پدرت و استادت، من ترسو هستم، بی‌عرضه هستم، نرم هستم. من همه‌اش می‌ترسم بلایی سر یکی از شماها بیاید... دختر که بودم، من هم برای خودم شجاعت داشتم. یوسف گفت: من هم به همین علت تو را گرفتم.

چرا باید به این حد تغییر کرده باشی؟ زری به یوسف گفت: پس بشنو، تو شجاعت مرا از من گرفته‌ای... آنقدر با تو مدارا کرده‌ام که دیگر مدارا عادم شده. (همان: ۱۲۹).

زری در طول داستان، ذهنش درگیر است و نسبت به واقعیت در شک و تردید به‌سر می‌برد که کار یوسف یعنی دفاع در راه آزادی و محرمان کار درستی است یا نه. زری آهی کشید و گفت: «اگر چهارده سال با او زندگی کردم، می‌دانم که همیشه از شجاعت ... از حق...» (همان: ۲۹۲). سرانجام با مرگ یوسف، واقعیت برایش روشن شد و از تردید و دودلی رهایی یافت:

ماری که از دیشب روی قلبش چنبره زده بود و خوابیده بود سر بلند کرد به نیش زدن و گلویش چنان گرفت که نتوانست جمله را تمام کند اما چراغ‌های ذهنش روشن بود و او می‌دانست که دیگر هیچ‌کس در این دنیا نخواهد توانست آن چراغ‌ها را خاموش کند. آب دهانش را فرو داد و گفت: همه کارهایی را که می‌خواهید بکنید همین امروز بکنید.... اگر حالا نکنید دیگر هیچ‌وقت فرصت نیست (همان: ۲۹۲).

تجربه مقاومت یوسف در مقابل تهدیدهای بیگانگان و مبارزات او، باعث تحولی در نگرش شخصیت‌ها نسبت به قدرت و توانمندی فردی و جمعی شد.

یوسف قلیان را کنار گذاشت و به ملک سهراب گفت: اگر آدم تنها بخواهد، می‌تواند خودش را از تنهایی در بیاورد. خیلی‌ها هستند که حرف حق سرشان می‌شود و نفس حق را می‌شناسند. متنها پراکنده هستند، خودت را با آن‌ها از تنهایی درآور... تو هم نکنی بچه‌های تو و بچه‌های دیگران خواهند کرد. از شهرها می‌گذرند. از دهات آباد می‌گذرند، مدرسه و مسجد و حمام و مریضخانه می‌بینند و می‌شناسند و حسرت می‌خورند و آخرش کاری می‌کنند. (همان: ۴۸۹).

این تغییرات باعث افزایش اعتماد به نفس با حتی تقویت ایمان به اثر بخشی تلاش‌های فردی و گروهی شد. تحولات سیاسی معمولاً تأثیراتی برای ارتباطات اجتماعی دارند. و ممکن است شخصیت‌ها در این دوران، تغییراتی در روابط خود با دیگران، خانواده یا جامعه ایجاد کنند:

زری تأملی کرد و رو به خان کاکا افزود: «امروز در زندگی به این نتیجه رسیدم که در زندگی و برای زنده‌ها باید شجاع بود... اما حیف که دیر به این فکر افتادم. بگذارید به جبران این نادانی، در مرگ شجاع‌ها خوب گریه کنیم.» سید محمد زیر لب گفت: «رحمت به شیر پاکت.» (همان: ۲۹۲).

شرایط دشوار و تحولات سیاسی معمولاً افراد را به مسئولیت‌پذیری و تعهد به اهداف جمعی ترغیب می‌کند. این تأثیرات باعث تقویت اراده و تعهد شخصیت‌ها در تحقق اهداف ملت دخیل می‌شود.

فتوحی گفت: «این‌طور ثابت می‌کنیم که هنوز نمرده‌ایم و قدر خونی را که ریخته شده، می‌دانیم.» (همان: ۲۹۲). آقای فتوحی علت مرگ یوسف را این‌گونه بیان می‌کند: «رو به خان کاکا کرد و همه را به سکوت فرا خواند: قتل یوسف خان از نظر شما یک مسأله خصوصی است و از نظر ما مسأله اجتماعی...» (همان: ۲۹۵).

از این منظر مرگ یوسف خان نه تنها به‌عنوان یک واقعه فردی بلکه به‌عنوان یک پدیده اجتماعی مطرح می‌شود. اثرات این واقعه بر جوامع و فرهنگ‌ها، از جمله تأثیرات روان‌شناختی، اجتماعی و فرهنگی می‌تواند موضوعات مختلفی را به‌وجود آورده و به‌چالش بکشد بنابراین، تفاوت در دیدگاه خصوصی و اجتماعی نشان می‌دهد که چگونه تحلیل و تفسیر مرگ یوسف می‌تواند به شیوه‌های مختلفی انجام شود و نقش مهمی در درک علت و تأثیرات این واقعه بر جوامع و فرهنگ‌ها ایفا کند.

۵.۶ رابطه توزیع قدرت و برساخت‌گرایی در سووشون

در رویکرد برساخت‌گرایی، قدرت واقعی نسبی است که از طریق تعاملات اجتماعی ساخته می‌شود. توزیع قدرت نقش مهمی در این ساخت‌گرایی دارد؛ زیرا نهادها و افراد با توانمندی‌های مختلف، واقعیت‌های متفاوتی را شکل می‌دهند. آغاز داستان با توصیف روز عقد دختر حاکم با نان سنگکی پخته و بی‌نظیر، نمونه‌ای از توزیع قدرت است. یوسف از توزیع نامتوازن قدرت ناخوشنودی نشان می‌دهد. التماس زری برای ثبات درونی یوسف، نمونه‌ای از تأثیر توزیع قدرت بر روابط اجتماعی و احساسات فردی است:

آن روز، روز عقدکنان دختر حاکم بود. ناناها با هم شور کرده بودند، و نان سنگکی پخته بودند که نظیرش را تا آن زمان هیچ‌کس ندیده بود. یوسف تا چشمش به نان افتاد گفت: «گوساله‌ها، چطور دست میرغضبشان را می‌بوسند! چه نعمتی حرام شده و آن هم در چه موقعی...» مهمان‌هایی که اطرافشان بودند از کنارشان عقب رفتند و بعد از اطاق عقدکنان بیرون رفتند. زری تحسینش را فروخورد، دست یوسف را گرفت و با چشمهایش التماس کرد و گفت: ترا خدا یک امشب بگذار ته دلم با حرف‌هایت نلرزد (دانشور، ۱۴۰۰: ۵).

و در جای دیگری از رمان آمده است:

خط روی نان با خشخاش پر شده بود: تقدیمی صنف نانوا به حکمران عدالت گستر. با زعفران و سیاهدانه نقطه‌گذاری کرده بودند و دور تا دور نان نوشته شده بود «مبارک باد» زری می‌اندیشید: در چه تنوری آن را پخته‌اند؟ چانه‌اش را به چه بزرگی برداشته‌اند؟ چقدر آرد خالص مصرف کرده‌اند؟ و آن‌هم به قول یوسف در چه موقعی؟ در موقعی که می‌شد با همین یک نان یک خانوار را یک شب سیر کرد. (همان: ۵-۶).

از دیدگاه برساخت‌گرایی اجتماعی، توزیع منابع و فرصت‌ها بر اساس قدرت و ثروت برخی افراد توجیه می‌شود که این باعث بی‌عدالتی می‌شود. زعفران و سیاهدانه در این متن می‌تواند به عنوان یک تضاد یا تناقض نمایانگر باشد. وجود این دو رنگ کنار هم در تقدیمی صنف نانوا به حکمران عدالت گستر می‌تواند به تضادها و اختلافات در جامعه، به‌ویژه نور و تاریکی، ثروت و فقر، نیکویی و بدبختی اشاره کند. این تناقض می‌تواند نشان‌دهنده وجود مسائل ناعادلانه و تاریک در اجتماع باشد که نانوایان در این تقدیمی به حکمران عدالت گستر اشاره کرده‌اند. سوالات زری درباره تنور، آرد، و چانه‌ها ممکن است نشانه‌های تلاش برای فهم عواملی باشند که منجر به بی‌عدالتی در توزیع منابع می‌شود. اشاره به قول یوسف نیز این ایده را تقویت می‌کند که حتی با یک نان، می‌توان خانواده‌ای را سیر کرد، اما در جوامعی که بی‌عدالتی وجود دارد، این امر امکان‌پذیر نیست. این داستان نشان می‌دهد که در جوامع، توزیع قدرت می‌تواند واقعیت‌های مختلفی را ایجاد کند که باعث تأثیرات گوناگونی بر رفتارها و ارتباطات اجتماعی می‌شود.

بر اساس رویکرد برساخت‌گرایی اجتماعی، مفاهیم اجتماعی مانند سلامت و بیماری، سالم و معیوب، به‌طور کامل از تأثیرات فرهنگ، قدرت و سیاست ناشی می‌شود، نه از ویژگی‌های طبیعی، به عبارت دیگر، این دیدگاه می‌گوید که این مفاهیم نتیجه تعاملات اجتماعی است و به‌صورت مطلق و ثابت تعریف نمی‌شوند. در این دیدگاه، مفاهیم سلامت و بیماری به‌صورت اجتماعی ساخته می‌شوند و تعریف آن‌ها تحت تأثیر متغیرهای مختلفی چون فرهنگ، اقتصاد، قدرت و سیاست قرار دارد. این دیدگاه تأکید دارد که نحوه تعریف و تجربه این مفاهیم به‌طور مستقیم با نیروهای اجتماعی و سیاسی در تعامل است و نه به‌صورت ثابت و از پیش تعریف شده.

در قسمتی از داستان مدیر داخلی تیمارستان، علت دیوانگی بعضی از بیماران را بی‌قوتی می‌دانست: «به‌قول مدیر داخلی با روزی یک تومان جیره هر مریض، چه قوت حسابی گیر دیوانه‌ها می‌آمد؟ که بیشترشان هم از بی‌قوتی دیوانه شده بودند» (دانشور، ۱۴۰۰: ۱۰۶).

در رمان *سروشون*، نویسنده به نحوه‌ای عمیق به واکنش‌های افراد در مواجهه با بی‌قدرتی و تغییرات ناگهانی در شرایط زندگی اشاره می‌کند. افراد در شرایطی که احساس می‌کنند قدرتی در تصمیم‌گیری‌های زندگی خود ندارند، ممکن است به خودسانسوری متوسل شوند. آن‌ها سعی می‌کنند با سانسور عقاید و خواسته‌های خود، ثبات روابط اجتماعی را حفظ کنند تا از دگرگونی‌ها و ناپایداری‌های آینده جلوگیری کنند. در رمان *سروشون*، این واکنش به خودسانسوری به وضوح مشاهده می‌شود؛ زیرا شخصیت‌ها در مواجهه با مسائلی همچون مردسالاری، زندگی در دوران استعمار، و نقش زنان در جامعه، سعی در پنهان کردن برخی از اعتقادات و خواسته‌های خود دارند تا از تحریک احتمالی جامعه جلوگیری کنند. در جایی از رمان آمده است:

زری آمرانه و مادرانه گفت: «اگر من سر قضیه سحر دروغی گفتم، به‌دستور عمومیت بود. بعلاوه نمی‌خواهم در یک محیط پر از دعوا و خشونت بار بیایید. می‌خواهم دست کم محیط خانه آرام باشد.» (دانشور، ۱۴۰۰: ۱۶)

رویه دیگر تحلیل برساخت‌گرایی در *سروشون* به این معناست که نحوه توصیف و تفسیر اتفاقات و شخصیت‌ها در داستان، دیدگاه و قدرت افراد را نشان می‌دهد. طبقات پایین که به تب محرقه دچار شده بودند، به عنوان یک گروه ضعیف و محروم توصیف شده‌اند؛ در حالی که طبقات بالا به‌عنوان گروهی قدرتمند و با توانمندی‌های بیشتر به تصویر کشیده شده‌اند. این دیدگاه به اجتناب از نگاه تبعیض‌آمیز به طبقات اشاره می‌کند و نیاز به تعادل و عدالت اجتماعی را تأکید می‌کند. این دیدگاه نشان می‌دهد که نحوه تبادل اطلاعات و گفتمان در جامعه، ادراکات و نگرش‌ها را شکل می‌دهد و برساخت‌های اجتماعی را تعیین می‌کند.

با توجه به دیدگاه برساخت‌گرایی اجتماعی، واقعه انتقال کلو به بیمارستان مرسلین نشان‌دهنده نقش قدرت و روابط اجتماعی در برساخت بی‌عدالتی و تفکیک اجتماعی است. در این دیدگاه، بی‌عدالتی محصولی از فرآیندهای سیاسی و اجتماعی است که در جامعه وجود دارد. عمه خانم به زری می‌گوید که بیمارستان مرسلین تخت‌های خود را مختص افسران و سربازان خارجی کرده است که این موضوع نشان از تفکیک اجتماعی و تفاوت

در ارائه خدمات به افراد دارد. همچنین از دیدگاه برساخت‌گرایی اجتماعی، وساطت خان کاکا برای انتقال کلو به بیمارستان مرسلین نشان‌دهنده قدرت و تأثیر روابط اجتماعی است که بر بی‌عدالتی و تفکیک اجتماعی در جامعه اشاره دارد.

در برساخت‌گرایی اجتماعی، بی‌عدالتی و تفکیک اجتماعی به عنوان مفاهیمی نهادینه در جامعه، نتیجه تعاملات اجتماعی و فرآیندهای سیاسی است. در قسمتی از داستان، کلو به تب محرقه دچار شده است و عمه خانم به زری گفت که به خانم حکیم زنگ بزند که یک جای خالی در بیمارستان به آن‌ها بدهند تا کلو را به آنجا منتقل کنند:

عمه خانم زری را واداشت، تلفن کند به خانم حکیم و خانم حکیم گفت که: متأسفانه تخت‌های مریضخانه مرسلین، مختص افسرها و سربازهای خارجی می‌باشد و همه تخت‌ها پر می‌باشد و حتی در راهروها جا نمی‌باشد. زری گفت: معلوم است. مریضخانه را برای روزهای مبادای خودشان ساخته بودند... (دانشور، ۱۴۰۰: ۱۴۸).

از دیدگاه برساخت‌گرایی اجتماعی، وساطت خان کاکا برای انتقال کلو به بیمارستان مرسلین، نشان‌دهنده نقش قدرت و روابط اجتماعی در برساخت بی‌عدالتی و تفکیک اجتماعی است:

ساعت هشت شب بود که خانم حکیم تلفن کرد. اول گلایه کرد که چرا نگفتی بیمار، مریض حضرت آقای ابوالقاسم خان می‌باشد. بعد گفت که: یک تخت خالی در راهرو آماده می‌باشد و با پاراوان از یک مریض هندی جدا می‌باشد و بیمار هندی هم تیفوس دارا می‌باشد. قرصهایی هم برای خانواده حضرت ابوالقاسم خان کنار گذاشته می‌باشد که می‌دهم آنها که با بیمار مماس... در تماس بوده‌اند میل کرده می‌باشند. (همان: ۱۵۱).

۷. نتیجه‌گیری

داستان سووشون نمونه مناسبی برای تحلیل‌های مبتنی بر رویکرد برساخت‌گرایی اجتماعی است. جنسیت، روابط قدرت، خانواده، محیط اجتماع و دین مؤلفه‌هایی هستند که در این پژوهش منظر برساخت‌گرایی بررسی شده‌اند. در خصوص جنسیت باید گفت که تفاوت‌های جنسیتی و نقش‌های اجتماعی موجود در جامعه تحت تأثیر فرآیندهای اجتماعی و فرهنگی ساخته می‌شوند و این تفاوت‌ها بر روی تعاملات جنسیتی و دینامیک‌های اجتماعی اثر می‌گذارند. در رمان سووشون، زری، نماد زنی آزاده و خانواده‌محور است که

در ابتدا به‌خاطر صیانت از خانواده، محافظه‌کارانه عمل می‌کند؛ اما پس از مرگ یوسف، همسرش، که نماد خانی با اصالت، روشنفکر، عدالت‌گستر و حامی مردمان محروم است و به بیگانه باج نمی‌دهد، تبدیل به یک کنشگر اجتماعی می‌شود. بنابراین، مرگ یوسف از او یک کنشگر اجتماعی می‌سازد. با توجه به جامعه و محیطی که در آن قرار گرفته، زری از حالت انفعال خارج شده و به‌عنوان زنی کنشگر وارد عرصه اجتماع می‌شود. در رمان *سوشون*، عمل قسم خوردن به حضرت عباس توسط چوپان یوسف، همچون بسیاری از رویدادهای دیگر در داستان، می‌تواند به‌عنوان یک عنصر سمبلیک در فرآیند برساخت معنا و تفسیر واقعیت در نظر گرفته شود. این عمل می‌تواند نمادی باشد برای اعتقادات و ارزش‌هایی که به انسان در تلاش برای رسیدن به حقیقت و روشنایی کمک می‌کند. دروغ، یک برساخت اجتماعی است که توسط افراد در جامعه ایجاد شده و بر روابط و واقعیت‌های اجتماعی تأثیر دارد. عواملی مانند فرهنگ، ارزش‌ها، نگرش‌ها و شرایط اجتماعی می‌توانند نقش مهمی در شکل‌گیری و گسترش دروغ داشته باشند. در این رمان زری در ماجرای دادن اسب خسرو به دختر حاکم به آن متوسل می‌شود تا به زعم خود از اتفاقات بعدی جلوگیری کند. شک و تردید زری در این متن ناشی از نقد و تحلیل او از ساختارها و ارزش‌های اجتماعی و هم‌چنین ناشی از انتقادات و پس‌زمینه فرهنگی و اجتماعی او ممکن است بر تصمیمات و اعمالش تأثیرگذار باشند. زری با اظهاراتی از خود، نشان می‌دهد که ترس، بی‌عرضگی، و نرمی را به‌عنوان ویژگی‌های خود می‌شناسد و به توجیه این ویژگی‌ها نیاز دارد. تبادل دیدگاه بین زری و یوسف نشان می‌دهد که ترس و شک در تصمیم‌گیری‌های زندگی، به‌ویژه در مواقعی که با تغییر مواجه هستیم، طبیعی است و ارتباط اجتماعی نیز می‌تواند نقش مهمی در تأثیرگذاری بر تصمیمات فرد داشته باشد. این داستان نشان می‌دهد که در جوامع، توزیع قدرت می‌تواند واقعیت‌های مختلفی را ایجاد کند که باعث تأثیرات گوناگونی بر رفتارها و ارتباطات اجتماعی می‌شود.

کتاب‌نامه

انزلی، عطاء الله (۱۳۸۴)، «ساخت‌گرایی و نظریه حق معتقد ابن عربی»، *فصل‌نامه پژوهشی اندیشه نوین دینی*، شماره ۲، ص ۳۹-۵۸.

بر، ویوین (۱۳۹۸)، *برساخت‌گرایی/اجتماعی*، ترجمه اشکان صالحی، تهران: نشر نی.

برگر، پیتر و توماس لاکمن (۱۳۹۹)، *ساخت اجتماعی واقعیت*، ترجمه فریبرز مجیدی، چاپ چهارم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

برهان، بهزاد و دیگران (۱۳۹۸)، «تبیینی ساخت‌گرا از تباین نیروانا و فنا»، *فصل‌نامه ادب فارسی*، سال ۹، شماره پیاپی ۲۳.

بودریار، ژان (۱۳۸۹)، *جامعه مصرفی/اسطوره‌ها و ساختارها*، ترجمه پیروز ایزدی، تهران: نشر ثالث.

خشک جان، زهرا (۱۳۹۹)، *برساخت‌گرایی اجتماعی و مسئله معنا*، تهران: نشر کویر.

دانشور، سیمین (۱۴۰۰)، *سووشون*، چاپ بیست و نهم، تهران: نشر خوارزمی.

دائی زاده جلودار، امین؛ قنبری، بیتا (۱۳۹۵)، «تحلیل جامعه‌شناختی آثار سیمین دانشور»، *جامعه پژوهی فرهنگی*، سال هفتم، شماره ۴، صص ۱۵۷ - ۱۳۱.

رایگتن، ارل؛ واینبرگ، مارتین (۱۳۹۳)، *رویکردهای نظری هفتگانه در بررسی مسائل اجتماعی*، ترجمه رحمت الله صدیق سروسنانی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

رحمان زاده، تقی؛ لاریجانی، آرزو (۱۴۰۱)، *تحلیل جامعه‌شناختی سرمایه اجتماعی زنان در رمان سووشون بر اساس نظریه بوردیو، فصلنامه جامعه پژوهی فرهنگی*، دوره ۸، ش ۱، صص ۲۰-۱.

رنجبر، ابراهیم (۱۳۹۱)، «جنبه‌های نمادین رمان سووشون»، *مجله فنون ادبی*، س ۴، ش ۱، صص ۱۰۶ - ۹۳.

ریترز، جورج (۱۳۹۳)، *نظریه‌های جامعه‌شناسی*، ترجمه هوشنگ ناییبی، تهران: نشر نی.

سرکانی، زهره (۱۳۹۷)، *جامعه‌شناسی رمان سووشون (بازتاب مؤلفه‌های اجتماعی در انشا و تکوین رمان سووشون)*، *پژوهشنامه اورمزد*، دوره ۱۱، ش ۴۵، صص ۱۴۳-۱۷۱.

سرمشقی، فاطمه (۱۳۹۷)، *سووشون: آیین روزگار: آشنایی با جامعه‌شناسی ادبی و تحلیل جامعه‌شناختی سووشون*، تهران: نشر: انتشارات علمی و فرهنگی.

شیخه، رضا، مسعود صفایی مقدم، محمدجعفر پاک سرشت و منصور مرعشی (۱۳۹۹)، «بررسی تحلیلی مبانی رویکرد برساخت‌گرایی اجتماعی»، *فصلنامه علمی روش‌شناسی علوم انسانی*، س ۲۶، ش ۱۰۳، صص ۳۹-۵۵.

صادقی محسن آباد، هاشم (۱۳۹۵)، «رمان واقعیتی عینی یا برساخته؟ بررسی شگردهای واقع‌نمایی در نخستین رمان‌های فارسی»، *فصلنامه علمی پژوهشی نقد ادبی*، س ۹، ش ۳۵، پاییز صص ۵۳-۷۰.

کوثری، مسعود (۱۳۷۹)، *تأملاتی در جامعه‌شناسی ادبیات*، تهران: نشر: مرکز بازشناسی اسلام و ایران. کوهن، بروس (۳۸۳)، *مبانی جامعه‌شناسی*، ترجمه غلامعباس توسلی و رضا فاضل، تهران: انتشارات سمت.

گرگن، کنت جی؛ گرگن، ماری (۱۳۹۴)، *ساخت اجتماعی: دعوت به گفت و شنود*، ترجمه: فاطمه جاودان، تهران: نشر علوم و فنون.

بررسی و تحلیل رمان *سووشون* سیمین دانشور ... (منوچهر جوکار و دیگران) ۳۳

لوزیک، دانیلین (۱۳۹۸)، *نگرشی نو در تحلیل مسائل اجتماعی*، ترجمه معیدفر، سعید، تهران: نشر: امیرکبیر.

نجف‌زاده، مهدی (۱۳۹۲)، «بازخوانی روایی اضمحلال فنودالیسم اروپایی در ادبیات دوره ویکتوریایی با تأکید بر متن بلندی‌های بادگیر»، *مجله رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی*، ش ۳۴، صص ۱۳۹-۱۵۹.

نقیب‌زاده، احمد، زهرا خشک‌جان، (۱۳۹۲)، «کنش اجتماعی از منظر معنا و برساخت‌گرایی اجتماعی»، *فصلنامه علمی و پژوهشی پژوهش‌های روابط بین‌الملل*، دوره ۳، ش ۷، ص ۹-۳۵.

لاج، دیوید؛ دیچز، دیوید؛ وات، ایان؛ هلپرین، جان (۱۳۸۶)، *نظریه‌های رمان از رئالیسم تا پست‌مدرنیسم*، ترجمه حسین پاینده، تهران، نشر: نیلوفر.

یورگنسن، ماریان؛ فیلیپس، لوئیز (۱۴۰۰)، *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*، ترجمه: هادی جلیلی، نشر: نی.